

RIKSINTRESSE: KE 63

Korpetorp – Lönshuvud

Rönö socken
Norrköpings kommun

Kulturmiljöenheten 2001

***Värdetext för riksintresse KE 63 Korpetorp-Lönshuvud
enligt Riksantikvarieämbetets beslut 1997-08-18:***

Motivering: Kustrelaterad fornlämningsmiljö med rösen i dominerande krönläge.

Uttryck för riksintresset: 30 rösen utmed en förkastningsbrant.

I området ingår även: Lönshuvuds vårdkase från 1700-talet.

Bilder på framsidan:

*Flygfoto samt Lönshuvud vårdkase. Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet. 1991.
Röse. G. Lindquist. Östergötlands länsmuseum. 1963.*

Förord

När ett område klassas som riksintresse innebär det att kulturmiljön i området har ett värde av betydelse för såväl länet, som hela landet. I Sverige finns ca 1700 riksintressanta kulturmiljö-områden. Ett 90-tal av dessa ligger i Östergötland. Riksintressena ska representera hela landets historia, från stenålder till nutid. De ska åskådliggöra hur vi genom århundraden utnyttjat naturens resurser, olika tiders näringsliv och sociala villkor, byggnadsskick samt estetiska ideal.

Riksintressebegreppet lagreglerades genom införandet av naturresurslagen (NRL) år 1987. Idag skyddas riksintressena av Miljöbalken. I 1 kap 1§ fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas.

Vidare i 3 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Länsstyrelsen har ansvar att föra ut ”statens anspråk” för kulturmiljövården och kommunerna ska redovisa dessa områden i sin översikts-plan, samt ange hur riksintresset ska tillgodoses i samhälls-planeringen. Alla har ett ansvar för kulturmiljön. I Kulturminneslagen 1 kap 1§ står ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla...”. Riksintressen finns för flera sektorer, bl a naturvård och friluftsliv.

Syftet med denna rapport har varit att klargöra vad som konstituerar riksintresset, klarlägga riksintressets gränser samt uppmärksamma förändringar vilka kan medföra skada för kulturmiljön i riksintresset. Rapporten vänder sig till såväl länets kommuner, som hembygdsintresserade eller ”kulturturister”.

Projektet har en referensgrupp, där flera av Länsstyrelsens sektorer är representerade. Arbetet och sammanställningen av rapporten har utförts av Annika Toll på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bengt Häger
Länsantikvarie

Innehållsförteckning

Korpetorp - Lönshuvud	5
Kulturlandskapet	6
Gravar från bronsåldern	7
Lönshuvud vårdkase	8
Bebyggelse lämningar	9
Äldre kartor över området	10
Övriga riksintressen som berör KE 63	11
Riksintressets gränser	11
Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?	12
Lagar som säkerställer riksintresset	12
Litteratur och andra källor	14

Bilagor:

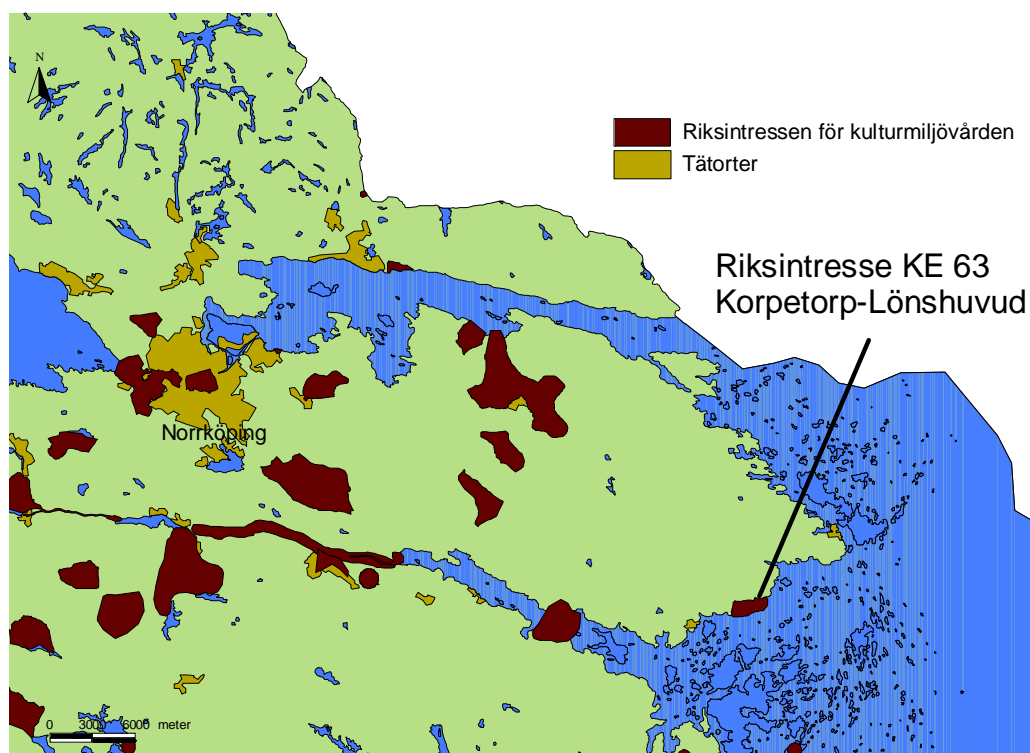
1. Utdrag ur Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, Rönö socken

*Medgivande Lantmäteriverket 1997. Ur GSD-Ekonomiska kartan diarienummer 507-97-884.
©Lantmäteriet, 2000. Ur GSD-Geografiska Sverigedata, Dnr: L2000/2620 E.*

Korpetorp - Lönshuvud

Riksintresse KE 63 - Korpetorp och Lönshuvud - utgörs av en skogsklädd förkastningsbrant, på en udde i sydöstra delen av Vikbolandet. På kalberget finns en fornlämningsmiljö som är ovanlig för Östergötland, nämligen ett trettiotal högt belägna röseliknande stensättningar. Gravarna har förmodligen anlagts under bronsålder.

I riksintressets östra del ligger Lönshuvud. På toppen av Lönshuvud finns en av Sveriges få bevarade vårdkasar. Platsen är strategisk, med vidsträckt utsikt över S:t Annas skärgård. Vårdkasen härrör förmodligen från 1700-talet, men platsen har sannolikt ett betydligt äldre ursprung som vaktplats. Det kan mycket väl vara så att vårdkasar tänts på Lönshuvud redan under förhistorisk tid.

Riksintresset ligger på en udde i sydöstra delen av Vikbolandet, Norrköpings kommun.

Kulturlandskapet

Kulturlandskapet i riksintresset består av en förkastningsbrant och kan karaktäriseras som ett orört kustlandskap. Branterna är skogsklädda med relativt öppen skog, bestående av omväxlande barr- och lövträd. Förkastningsbranten stupar ned i Lönshuvudfjärden och från bergets topp har man en vidsträckt utsikt över S:t Annas skärgård.

Flygfoto över riksintresset. Foto Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet. 1991.

Norrut, in mot land, bryts skogen av flera beteshagar och vid gårdarna Korpatorp och Mullingstorp finns öppen åkermark. Bebyggelsen i området består av ovan nämnda gårdar, samt två mindre fritidsstugor. Byggnaderna härrör till största delen från 1900-talet och är av mindre kulturhistoriskt värde.

Gravar från bronsåldern

Fornlämningsmiljön består av ett trettiotal röseliknande stensättningar. Gravarna är inte undersökta, men daterar sig förmodligen till bronsålder. Gravarna är anlagda på kalberget och flera av dem i monumentalt krönläge. Detta är en fornlämningsmiljö som är mycket ovanlig för Östergötland.

*Röse vid Korpetorp. Foto G. Lindqvist. 1963. Östergötlands läns-
museum.*

Gravarna är av typen runda röseliknande stensättningar. Flera av dem har vällagda kantkedjor. Gravarna är i regel mellan ca 4 och 8 meter i diameter och 0,2 - 0,6 meter höga. Fyllningen består av mindre stenar. Gravarna ligger inom en sträcka på ungefär 500 meter.

Vid fornlämning 2 finns ett skyttevärn som, enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, förmodligen tillkom under åren 1914 -18. Stenen som använts till skyttevärnet har säkert i stor utsträckning plockats från stensättningarna.

Lönshuvud vårdkase

Öster om fornlämningsmiljön ligger Lönshuvud, med en bevarad vårdkase på toppen av berget. Den är numera den enda bevarade vårdkasen i Östergötland. Sista gången vårdkasesystemet användes var år 1719, när ryssarna brände och härjade utmed östgötakusten. Därefter byggdes vårdkasen upp igen och det är troligt att delar av den nuvarande härrör från denna tid. Inuti vårdkasen finns gott om namnteckningar och initialer med datum och årtal, varav flera från 1800-talets senare hälft. Vårdkasen restaurerades 1972 och är nu fast fornlämning.

*Östergötlands sista vårdkase. Efter fotografi 1915.
Östergötlands länsmuseum.*

Carl Fredrik Broocman skriver i sin "Beskrifning öfver Östergötland" från år 1760 om Lönshuvud: "Uti ofredstider har här alltid varit en vårdkase på Lönshufvud udde och hafwa sådane Wårdkasar blifwit itände, när fiender nalkas på thet the omkring boende så måtte rädda sig och fly undan". Vårdkasen är även markerad på en karta från 1695 (Lantmäteriet, Rönö sn, akt 7).

En vårdkase byggdes av trästockar som staplades på varandra, t ex i formen av en kåta (som på Lönshuvud). Stockarna skulle vara kådrika och lättantändliga. I botten på vårdkasen placerades torra furustubbar, ris och ibland tjärtunnor.

Runt våra kuster fanns förr en hel linje av vårdkasar. När fientliga skepp siktades sattes hela kedjan av vårdkasar i brand och delar av befolkningen kunde sätta sig i säkerhet, medan de vapenföra männen fick tid att mobilisera ett försvar. Systemet sträckte sig även in i landet, namn som Vårdsberg i Linköpings kommun och Veteklint vid Glans västra strand i Vånga socken vittnar t ex om sådana platser.

Vårdkasarna omtalas under medeltiden som bötar, vilket är det ursprungliga namnet. Under medeltiden fungerade böterna som en juridisk gräns; innanför gällde landskapslagarna och utanför gällde ledungslagarna. Försumlighet under bevakningstjänst bestraffades mycket hårdare vid den yttre bevakningskedjan, d v s vid böterna. Vårdkasar var en mycket viktig del i bevakningskedjan och har troligen rötter i förhistorisk tid. Snorre Sturlason berättar t ex på 1200-talet om hur danska vikingar helt oväntat landsteg i Norge och hur kung Håkan efter detta skrev in i lagarna att man skulle uppföra vårdkasar på höga berg. Det sägs att på sju nätter for härbudet från den sydligaste vårdkasen till det nordligaste tingslaget i Hågoland (Lindell, 1931-32).

Vårdbergen har haft stor betydelse under lång tid. Ännu under neutralitetsvaktens dagar var vakthållning anordnad vid vårdkasen på Lönshuvud, vilket telefonledningen som sträcker sig upp till vårdkasen fortfarande påminner oss om. Vårdkasen har, med sitt strategiska läge vid inloppet till Slätbaken, även fungerat som ett viktigt sjömärke.

Bebyggelselämningar

Söder om Korpetorpsviken finns några husgrunder, vilka påträffades i samband med en arkeologisk utredning 1998 (UV 1 och UV 2). Två av husgrunderna har spismursröse och är 5x4 resp 4x4 meter stora. Den tredje husgrunden har nedsänkt botten och är 8x5 meter stor. Husgrundernas ålder är okänd (Larsson, 1998).

I östra delen av riksintresset finns också en sentida bebyggelselämning (UV 3). Enligt 1947 års ekonomiska karta är detta lämningar efter ett torp kallat Kristineberg. Torpet finns inte vid tiden för häradskartan 1868-69.

Äldre kartmaterial över området

Av äldre kartmaterial över området finns bl a en karta från år 1695, samt en från 1877. Kartorna visar att mycket lite förändringar har skett under århundradenas lopp.

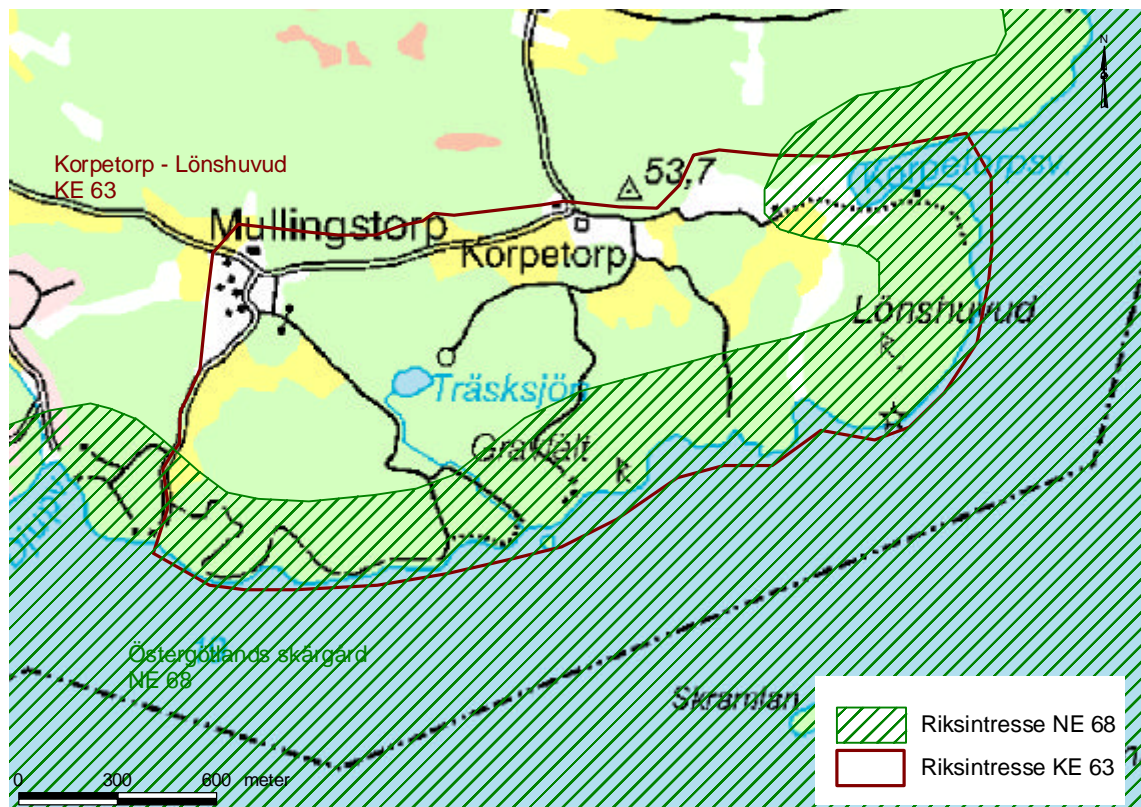
Vad gäller bebyggelsen inom riksintresset så har ägorna Korpatorp och Mullingstorp bestått av en gård vardera. Enligt Ridderstad har båda gårdarna tidvis hört under Gottenvik, dock ej efter 1895. Ett torp på Mullingstorps ägor har försvunnit sedan 1877 års karta. Torpet hette Gladhem och låg nordost om Mullingstorp. Samma gäller en backstuga sydväst om samma gård och ett båtmanstorp nordväst därom. De båda sistnämnda platserna ligger dock utanför området för riksintresset.

Åkermark och beteshagar har inte nämnvärt förändrats, däremot är stora ängsmarker, som t ex ”Siöängen med wüde och ahlskog” numera försvunna. Flera av vikarnas namn har bytts ut - Påtåkersvik kallas t ex på 1695 års karta ”Timmerwijk” och Stenviken benämns ”Skiärswijk”.

Vårdkasen på Lönshuvud är markerad på 1695 års karta. En annan intressant uppgift på kartan är en plats vid Korpatorpsviken som är markerad med ordet ”Tingh”.

Övriga riksintressen som berör KE 63

Området närmast kustlinjen ingår i riksintresset för naturmiljön Östergötlands skärgård (NE 68). Detta område är också riksintresse för friluftsliv (FE 7), liksom för fiske.

Riksintressets gränser

Arbetet med denna rapport har också inneburit en revidering av riksintressets gränser. Gränserna för riksintresset föreslås vara oförändrade, med undantag av ett par smärre utvidgningar. Ändringarna har gjorts för att riksintressegränsen inte ska löpa genom gårdarna Korpatorp och Mullingstorp. Trots att gårdarnas byggnader inte är av något större kulturhistoriskt värde har de ändå lagts inom riksintresset. De är, tillsammans med de uppodlade ytorna och beteshagarna, en del av kulturmiljön i området. Den gräns för riksintresset som presenteras i denna rapport är den reviderade.

Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?

Riksintresset ligger på en udde i Vikbolandets sydvästra del. Området utgörs av en förkastningsbrant som stupar brant ned i Lönshuvudviken och kan karaktäriseras som ett orört kustlandskap. Etablering av bebyggelse, som t ex fritidsbostäder, skulle vara mycket olämpligt inom riksintresset. Vid Stenviken har dock en sommarstuga tillkommit, vilken fick mark avstyckad för bebyggelse år 1965.

En annan åtgärd som skulle förändra kulturmiljön är igenplantering av de uppbrutna åker- och betesmarkerna runt gårdarna. Dessa har, enligt äldre kartmaterial, brukats åtminstone sedan 1600-talet. Öppenheten hotas också av att de gamla betesmarkerna växer igen, på grund av minskat betetryck.

Fornlämningarna i området ligger på kalberget. Gravarna är till viss del redan omplockade och sten har använts för att bygga skyttevärn. Fornlämningarna bör förses med kulturhistoriska informationsskyltar.

Lagar som säkerställer riksintresset

I **Miljöbalken** 1 kap 1§ fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 2 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. För riksintresset gäller också strandskydd enligt Miljöbalkens 4 kap om särskilda bestämmelser för hushållning med mark och vatten för vissa områden i landet.

Kulturminneslagen (kap 1) slår fast att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

Kulturminneslagen (kap 2) skyddar alla fornlämningar och det är förbjudet att ”utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skada en fast fornlämning”. Detta innebär att vid alla markingrepp, som ligger nära en fast fornlämning, kräver Länsstyrelsens tillstånd. Länsstyrelsen beslutar om en arkeologisk utredning eller

förundersökning är nödvändig för att fastställa om fornlämning kommer att beröras eller ej. Om en tidigare okänd fornlämning påträffas under arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen kontaktas. På Östergötlands länsmuseum i Linköping, Norrköpings Stadsmuseum och Länsstyrelsen i Linköping kan man få hjälp med utdrag ur fornminnesregistret och kopior på ekonomiska kartan, där registrets fornlämningar markerats. Observera att den tryckta ekonomiska kartan inte är fullständig vad gäller antalet fornlämningar.

Övriga lagar som kan vara tillämpliga inom riksintresset är **skogsvårdslagen**, som föreskriver att skogsbruket ska ta hänsyn till värdefull kulturmiljö och landskapsbild.

Vad gäller nybebyggelse eller ombyggnad av befintlig bebyggelse anger **Plan- och bygglagen** (kap 3) att nya byggnader ”ska placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt **med hänsyn** till stads- eller kulturlandskapsbilden och till natur- eller kulturvärdena på platsen. Byggnader ska ha en yttre form och färg som är lämplig för byggnaderna som sådana och ge en god helhetsverkan”. Vidare sägs att ”tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras **varsamt** så att byggnadens särdrag och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara”.

Litteratur och andra källor

Broocman C F	1760	Beskrifning öfver Östergötland.
Larsson L Z	1998	Rapport. Arkeologisk utredning. Ny jordkabel mellan Korpetorp och stora Kalvö. RAÄ UV Linköping.
Lindell T	1931-32	När vårdkaseldar brunno. Ur Meddelande från Östergötlands fornminnes- och museiförening. 1931- 32. Linköping.
Ridderstad A	1917	Östergötlands beskrivning 2:1. Stockholm.
Setterdahl C	1951	Rönö socken. I Sveriges bebyggelse. Band VIII. Uddevalla.

Övriga källor

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, Rönö socken

Akter i Lantmäteriet, Linköping

Rönö socken:

Nr 7. Geometrisk Charta öfwer åtta hemman, alla belägna uti Biärkinds härad och Österny socken. År 1695.

Nr 131. Karta öfver inegorna till Hemmanen Mullingstorp, Korpetorp och Börsebo. År 1877.

**Utdrag ur Riksantikvarieämbetets fornminnsregister
Rönö socken. Ek karta 087 61, 087 62**

- 1 Vårdkase
- 2 Stensättningar (3 runda)
- 3 Stensättning (rund)
- 4 Stensättning (rund)
- 5 Gravfält (10 runda stensättningar)
- 6 Gravfält (14 runda stensättningar)
- 7 Röse

Fornlämningar framkomna vid särskild arkeologisk utredning (Larsson, 1998:

- UV 1 Husgrunder
- UV2 Husgrunder
- UV3 Bebyggelse lämning (torpet Kristineberg)